

Протосинђел др Никодим (Богосављевић)

ГУСЛЕ У КУЛТУ ПРЕДАКА И КУЛТУ ПОТОМАКА КОД СРБА

Одговор на питање, постављено у наслову нашег скупа, покушаћемо да потражимо кроз сагледавање улоге гусала у култу код Срба пре и после Христа, тачније кроз померање и преображај те улоге, која је морала пратити померање и преображај самога култа. Култ је средишња жижа, сабирна тачка свих заједница свих времена, народа и веровања. Култ је разлог њеног постојања и опстанка. Без њега заједница се претвара у хорду, у чопор. На другој страни, промена култа доводи до промене у разлозима постојања заједнице, њеног крајњег циља или назначења, и последично до промене у начину на који она пролази кроз време, народе и просторе. Сматрамо, као што ћемо то даље детаљније видети, да је сабирни култ Срба пре Христа, био, по промислу Божијем, припрема за прихватање вере у Христа као Сина и Слова Божијег, као нашег Творца, Искупителја, Спаситеља и коначно Судију, односно, да без тог прехришћанског култа не би било ни нашег православног хришћанства. Зато ћемо праћењем развоја култа код Срба пре и после Христа, као и улоге гусала у њему, моћи да одговоримо на питање да ли су Србима гусле данас потребне, да ли могу без њих да сачувају и остваре своје крајње, тачније, вечно назначење. Већ сада, на почетку, можемо делимично одговорити тврдњом да се ми Срби данас можемо одрећи гусала, да их заборавимо, да их не сачувамо, само под једном условом: да нам више не треба православно култ, као најдоњи, крајеугаони и завршни камен грађевине вечног живота, разлог нашег јучерашњег, данашњег и вечног постојања.

Код прехришћанских Срба најважнији култ је био култ предака, или култ покојника, односно, у почетној и изходној тачки памћења - култ родоначелника. То значи да су Срби пре Христа разлог свог постојања имали у прошлости, у митологизованом родоначалнику, који је у култу добијао митска, херојска, божанска својства и моћи. Култом се стално обнављало сећање на родоначелника, који стоји на почетку историје заједнице. У словенској митологији предак Словена и Срба је био Дажбог (Дајбог, Дабог), који се претварао у вука, тотемског претка Срба. Као и сви нехришћански народи и религије, Срби нису могли да разреше проблем смрти, и налазећи се у клопци, кругу времена, тј. судбине, они су помоћ тражили од предака које су морали да умилостиљују. Тако се прецима спремају гозбе приликом сахрана, Задушница, таква је славска и вечера на Бадње вече. Према Чајкановићу полазник на Божић је митски предак кога треба даривати и умилостивити. Кум је такође митски родоначалник рода, који би давао имена деци, венчавао, умиривао крв, а његова улога у култу покојника је полагање „кумове сламе“ испод гроба, да би душа покојника имала лакши прелазак на онај свет. У немоћи да разреше будућност, Срби пагани су све своје моћи окретали прошлости, и, као

што смо рекли, култом предака су објављивали култ прошлости, а у самој суштини – култ смрти.

При тачнијем одређивању улоге гусала у култу предака, тј. покојника, код прехришћанских Срба, поћи ћемо од чињенице да су се сандуци за покојнике и гусле израђивале од јаворовог дрвета, веома важног у култу предака: „Сине мили, је л' ти земља тешка, / Ил' су тешке даске јаворове“, како пева народна песма. Чајкановић помиње јаворове, јовове или златне јабуке, „које у неприступачној шуми чува змија или аждаја“, и њихово подсећање „на јабуке хесперида и на плодове са дрвета живота у рају (које је, у првобитном миту, такође чувала змија)“, упућује на могућност да је јавор у изворној митологији код Срба имао улогу рајског дрвета живота. Зато је полагање покојника у издубљено дебло јаворово, или у сандук направљен од његових дасака, требало да упокојеном дарује бесмртност.

Будући коротни инструмент, гусле јаворове у култу покојника, односно, предака, имају исту улогу као и сандук од јавора. Сандук у прехришћанском култу има исту ону улогу коју има кивот (κίβωτος - ковчег, сандук; λειψανοθήκη - моштохранилица) у хришћанству, да сачувају мошти, моћи, тј. телесне остатке покојника. Старосрпска реч сахранити значи сачувати, изворно сачувати храну. Сандук од јавора је требало да сахрани, сачува телесне остатке покојника, а гусле, од истог дрвета, су требале да сахране, сачувају сећање на њега, тј. на све претке. Оно што је сандук био у материјалној, то су биле гусле у духовној сфери. Као коротни инструмент гусле су над покојником изражавале бол и тугу ближњих због растанка с њим, а потом су имале да сачувају сећање, памћење на претка, тиме што би у дане помена подсећале заједницу на њега, односно, подсећала богове који су требали да се старају о души претка. Дакле, гусле су у најважнијем култу код прехришћанских Срба, култу покојника и предака, имале средишњу улогу чувања сећања на претке, односно подсећале заједницу на извор или разлог њеног постојања, који је био похрањен у митологизованој прошлости, оличен у обоженем родоначалнику. Према томе, гусле су код Срба чувале памћење на њихово божанско порекло. Ако је наша претпоставка да је у србској митологији јавор означавао дрво живота, онда су гусле памтиле вечни живот, тј. бесмртност, а у другом, преносном и далеком смислу, гусле су памтиле наше и свечовечанско едемско порекло. У крајњем, крајњем смислу, пој гусала је био далеки, далеки одјек, лелек над судбином родоначалника читавог човечанства – палог праоца Адама, који је имао, подсетимо се, својства бога по назначењу, по дару; наиме, Адам је створен да би постао бог, што он, нажалост, није испунио.

По примању хришћанства гусле своју средишњу улогу у култу код Срба нису изгубиле.

Захваљујући култу предака, култу родоначалника, који поново треба да дође у средиште заједнице, Срби су у Христу препознали Бога и Адама. Христос је узео Адамово тело, и оно што стари Адам није могао, учинио је Нови Адам: отелотворио се, пристао да буде жртвован, уместо да му се принесу жртве, Творац Дрвета живота легао је у сандук направљен од јавора – дрвета живота, и из њега устао, победивши смрт, која је у гробу

предака била сахрањена. И гусле јаворове, које су до тада имале да објављују само легање предака у гроб, у сандук од јавора, сада су по први, али не и последњи пут, објавиле нечије устајање из сандука: устајање или Васкрсење Христово из мртвих. У средиште земље је пободено и усправљено ново Дрво живота – Часни и Животворни Крст, и на њему плодови, храна бесмртности, Тело и Крв Господња, као испуњење архетипског јавора - дрвета живота и златних јабука на њему.

Оно што је нашим прецима пре Христа било немогуће, сада је, захваљујући Христу, било могуће: била је омогућена победа над времененом, излазак из зачараног круга судбине, била су отворена врата ка будућности, ка вечности; од робова прошлости и времена постали смо господари будућности и вечности. Пре Христа у гробове смо полагали смрт и прошлост, а после Њега васкрсење и будућност. Дошло је до замене култа: уместо култа завета претку, митологизованом богу-родоначалнику, у средиште заједнице Срба дошао је култ Завета истинитом Богу. Култ смрти замењен је култом васкрсења. Пре Христа, Срби су жижу своје заједнице имали у претку, у праоцу, дакле, у прошлости, и из њих, из претка и прошлости, црпели разлог за постојање заједнице, а после Оваплоћења Сина и Слова Божијег, свој смисао премештају са прошлости на будућност, не умањујући значај прошлости. Култ завета верности прецима заменио је култ Завета верности Христу, који је Собом, као Нови Адам обухватио и праоца Адама, и у њему све претке. Почетак Новог Завета је у прошлости, али је његово коначно испуњење у будућности, будућности којом се не укида прошлост, већ се она њоме обухвата и остварује, будућности у којој се преци и потомци обједињују.

О свему томе гусле су несумњиво певале, али је мало шта од тога до нас стигло. Време гусала долази тек на крају средњег века, када је од заборављања требало сачувати памћење да је читаво једно поколење предака читаво једно Поље претворило у један заједнички сандук, кивот од јавора. Поготово зато што је духовну победу у битци на том Пољу пратио војни и државни пораз, па над кивотом 500 година није било обележја. Зато је глас струна спојио клик због победе и лелек због пораза. И тако, ево, све до наших дана гусле јаворове памте и објављују највећи јавор-кивот србског рода на Пољу косова. Сведоче веру да ће као што је у Часном и Животворном Гробу Господњем живот победио смрт, исто бити и са Косовом. Да оно, силом вере у Христа, мора васкрснути, јер се у култу Христовом обједињује и спаја култ предака и култ потомака, све и сва у васкрслом животу, коме смрт више не може наудити.

Данас, када нам полако све уништавају и за крај остављајући највредније – култ Завета са Христом и христонским и христолским прецима, наступило је поново време гусала. Јаворови сандуци и гусле јаворове, наши гробови и наш лелек и клик, наше су најбоље и најдуже памтише. Они су памтили и оно што је било пре Христа, памтиће и оно што је у Христу вечно: бесмртни живот. Зато би у основи одговора на питање постављено у наслову нашег скупа требало да буде мисао да памтиша мора да постоји до момента испуњења онога што он памти. Другим речима, оно што памти вечност мора да постоји док вечност не стигне. Зато се, дакле, не морамо плашити: Срби ће сачувати гусле –

памтише и гласоноше вечности, јер из благословене самобриге желе да сачувају себе за вечност, која у себи обједињује и култ предака и култ потомака, прошлих и будућих наследника небеског Рајског врта.